

होऊ कसा उतराई

“विकासने काय केलंय माझ्यासाठी? काहीही नाही!”

अरुण चिडीला येऊन म्हणाला.

अरुणची नोकरी गेली तेव्हा विकासने, त्याच्या जिवलग मित्राने त्याला धीर दिला; आर्थिक मदत केली. ठिकठिकाणी त्याच्या नोकरीसाठी प्रयत्नही केला. त्यानेच शब्द टाकल्यामुळे अरुण बँकेत लागला; सारं सुरळीत झालं.

विकासच्या अडीअडचणींना अरुण पुढे सरसावला तर मात्र ‘नको, कशाला’, म्हणत विकासने त्याची मदत नाकारली. त्याने कधीही आपल्या गरजेच्या वेळी उपकारांच्या बळावर अरुणला त्रास दिला नाही. आणि तरीही अरुणने त्याच्याशी संबंध तोडले. लोकांच्या बोलण्यातून विकासच्या उपकारांचा उल्लेख आला की अरुण ते सपशेल नाकारत असे.

असा कृतघ्न का झाला तो? उपकारांची फेड अशी अपकाराने का होते? त्यासाठी उपकारामागची मानसिकता समजून घ्यायला हवी.

माकडांच्या कळपावर हल्ला झाला की एखादं माकड जिवावर उदार होऊन त्या हल्लेखोराचं लक्ष वेधून घेतं आणि त्याला हुलकावण्या देत गुंगवून ठेवतं. बहुतेक वेळा त्याचा जीव जातो पण तेवढ्यात कळप सुरक्षित जागी पोचतो. माकडातली ती उपजत उपकारक वृत्ती माकडजातीच्या संरक्षणासाठी निसर्गानेच त्याला दिलेली असते.

भटक्या शिकारी आदिमानवामध्ये अशी स्वयंप्रेरणा होती. पण सोबत इतरही विचार होते. एखाद्याला मोठी शिकार मिळाली की ती एकट्याने खाऊन संपत नसे. ती इतरांना वाटून देणं सोयीचं होई. शिवाय त्या मोबदल्यात इतरांना कालांतराने मिळणाऱ्या शिकारीतल्या वाट्याची अपेक्षा असे. ती पुरीही होई.

अशाच लहानसहान देवाणघेवाणींनी सामाजिक बांधिलकी वाढत गेली. माणसाची मानसिकता प्राण्यांहून वेगळी होत गेली. आता माणसाला निरपेक्ष उपकार करण्यातला आनंद समजतो. लहान मुलंही उत्स्फूर्त निरपेक्षतेने दुसऱ्याला मदत करतात हे

मानसशास्त्रीय निरीक्षणांत आढळलं आहे. पण त्याचसोबत दुसऱ्याने केलेल्या उपकारांची जाणीवही माणसांत अधिक आहे. उपकारांच्या परतफेडीची संधी मिळाली की त्यांना आनंद होतो.

विकासच्या उपकारांची अरुणला चाड होती. ते उपकार फिटणं शक्य नव्हतं हेही तो जाणून होता. तो त्या ऋणाने भारावला होता. कधी-ना-कधी विकासच्या गरजेला धावून गेल्याने त्या उपकारांची अंशतः का होईना, परतफेड झाली असती. थोड्या-थोड्या ऋणमुक्तीने त्याच्या मनावरचा भार हलका झाला असता. नातं टिकलं असतं. पण विकासने त्याची मदत सदैव अव्हेरली. त्यामागे अरुणला दुखवायचा हेतू नव्हता. पण त्यामुळे अजाणता अरुणचा कृतज्ञतेचा हात झिडकारला गेला. परतफेडीच्या अपेक्षित आनंदाला तो पारखा झाला. त्याचा स्वाभिमानही दुखावला. असं वारंवार झाल्याने विकासचे उपकार फिटणं अशक्य असल्याची जाणीव जाचयला लागली. त्या उपकारांचं असह्य ओझं झालं. उतराई होण्याचा एकच मार्ग अरुणला खुला होता : ते उपकार झालेच नाहीत असं मानणं!

ऋणानुबंध टिकवायचे असतील तर उपकृताच्या स्वाभिमानाचा मान राखावा.
कृतघ्नपणा टाळायचा असेल तर उपकारांची परतफेड कृतज्ञतेने स्वीकारावी.

डॉ. उज्ज्वला दळवी

-ujjwalahd9@gmail.com
(‘esakal.com’ च्या सौजन्याने)